

บทที่ ๒

คุณสมบัติของพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

คุณสมบัติของพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นการกล่าวถึงคุณสมบัติของพระธรรมกถึกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็น ความหมายของพระธรรมกถึก ประวัติและความเป็นมาของพระธรรมกถึก ความสำคัญของพระธรรมกถึก คุณสมบัติของพระธรรมกถึก หลักคำสอนเรื่องพระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ และพระธรรมกถึก ในทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของพระธรรมกถึก

คำว่า ธรรมกถึก เป็นคำที่มาจากบาลีว่า ธัมมกถึก (ธัมมกถิกโก) และคนโบราณคงจะออกเสียงไม่ค่อยคล่องนัก จึงได้เพี้ยนมาเป็น ธัมมกถึก หรือ ธรรมกถึก

ธรรมกถึก หรือ ธัมมกถึก แปลว่า ผู้มีวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งธรรม ถ้าแปลอย่างนี้จัดเป็นศัพท์ศัพท์ที่มาจากสมาสอีกชั้นหนึ่งดังอรรถวิเคราะหว่า

๑) ธมฺมสฺส กถา ธมฺมกถา แปลว่า วาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งธรรม ชื่อว่าธัมมกถา^๑

๒) ธมฺมกถา ตสฺส อตฺถิติ ธมฺมกถิกโก แปลว่า วาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งธรรม ของภิกษุนั้น มีอยู่ ดังนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่า ธัมมกถิกะ^๒

แต่บางมติกถาวาว่า ไม่ต้องวิเคราะห์เป็นศัพท์โดยวิเคราะห์เป็นนามกิตก็ได้เลย คือ

๑) ธมฺมํ กถเอตีติ ธมฺมกถิกโก แปลว่า ผู้ใดย่อมกล่าว ซึ่งธรรม ดังนั้น ผู้นั้น ชื่อว่าธัมมกถิกะ

ตามที่วิเคราะหมี ๒ มติ คือ

๑) ธมฺมกถิกโก แปลว่า ผู้มีวาจาเป็นเครื่องกล่าวซึ่งธรรม (ศัพท์)^๓

๒) ธมฺมกถิกโก แปลว่า ผู้กล่าวซึ่งธรรม (นามกิต)^๔

คัมภีร์โมคคัลลานพยากรณ์ มีการวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระธรรมกถึกไว้ว่า กถาทีนิ สุตตมยฺนเตหิ ตตฺถ สาธูติ อสฺมี อตฺถเอ อิโก โหติ, กถิกโก, ธมฺมกถิกโก. แปลว่า อิก-ปัจจจย ย่อมลง

^๑ พระมหาสมปอง มุทิโต, บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธนาเพลส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๓.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๔.

ในอรรถนี้ว่า ดี ในข้อความนั้น หลังจาก กถา-ศัพท์เป็นต้น ที่มีอรรถของสัตตมวิวัฏฐิตเป็นที่สุด ชื่อว่า กถิกะ และชื่อว่า ฌัมมกถิกะ^๕

คัมภีร์ปโยคสิทธิปาฐะ มีการวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระธรรมกถิกไวัว่า อโโก กถายํ กุสโล กถิกโก, ฌัมมกถิกโก. แปลว่า ความเป็นผู้ฉลาด ในถ้อยคำ ลงอีก-ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น กถิกะ, และชื่อว่า ฌัมมกถิกะเหมือนกัน^๖

คัมภีร์นिरुตติที่ปนี มีการวิเคราะห์ศัพท์ว่า พระธรรมกถิกไวัว่า ตตถ สาธูติ อตเถ กถาที่หิ อโโก โหติ, กถายํ สาธู กถิกโก, ฌัมมกถายํ สาธู ฌัมมกถิกโก. แปลว่า อีก-ปัจจัย ย่อมลง ในอรรถว่า ความดี ในข้อความนั้น จากกถา-ศัพท์เป็นต้น, ความดี ในถ้อยคำนั้น ชื่อว่า กถิกะ, ความดีในการกล่าวธรรม ชื่อว่า ฌัมมกถิกะ^๗

ธรรมเทศกธรรม หลักการของภิกษุผู้จะแสดงธรรม หรือองค์แห่งธรรมกถิก ๕ พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการของภิกษุผู้จะแสดงธรรมไว้สรุปความว่า “ภิกษุเมื่อจะแสดงธรรมแก่ผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการไว้ในตนแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น คือ

(๑) “อนุปฺพุทฺธิกํ กถาสฺสามิ” ตี ปรสํ ฌมโม เทเสตพฺโพ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

(๒) “ปริยายทสฺสาวี กถํ กถาสฺสามิ” ตี ปรสํ ฌมโม เทเสตพฺโพ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักแสดงอ้างเหตุ แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

(๓) “อนุทยตํ ปฏิจฺจ กถํ กถาสฺสามิ ” ตี ปรสํ ฌมโม เทเสตพฺโพ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู แล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

(๔) “น อามิสฺนตโร กถํ กถาสฺสามิ” ตี ปรสํ ฌมโม เทเสตพฺโพ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรมแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น

(๕) “อตฺตานญฺจ ปรญฺจ อนุปฺพหฺจ กถํ กถาสฺสามิ” ตี ปรสํ ฌมโม เทเสตพฺโพ ภิกษุพึงตั้งใจว่า เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่นแล้วจึงแสดงธรรมแก่ผู้อื่น”^๘

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายธรรมเทศกธรรม หรือองค์แห่งธรรมกถิก ๕ ไว้ในหนังสือพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรมว่า

“ธรรมเทศกธรรม ๕ (ธรรมของนักเทศก์, องค์แห่งธรรมกถิก, ธรรมที่ผู้แสดงหรือสั่งสอนคนอื่นควรตั้งไว้ในใจ)

(๑) อนุปฺพุทฺธิกํ หมายถึง กล่าวความไปตามลำดับ คือ แสดงหลักธรรม หรือเนื้อหาตามลำดับความง่ายยากกลุ่มเล็ก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

^๕ โมค. ๗๔.

^๖ ปโยค. ๗๔.

^๗ นිරุตติ. ๕๓๒.

^๘ อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๙..., อง.ปจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

(๒) ปริยายทสสาวี หมายถึง ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ คือ ชี้แจงให้เข้าใจชัดเจนในแต่ละแง่แต่ละประเด็น โดยอธิบายขยายความ ยกย่องไปต่างๆ ตามแนวเหตุผล

๓) อนุทยต์ ปฏิจจ หมายถึง แสดงธรรมด้วยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ประโยชน์แก่เขา

๔) น อามิสฺสโร หมายถึง ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีไม่มุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทน

๕) อุตตฺตณฺญ ปรณฺจ อนุปฺหจ หมายถึง แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหา มุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่น^๙

พระ พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของพระธรรมกถึกว่า พระธรรมกถึก หมายถึง ผู้กล่าวสอนธรรม ผู้แสดงธรรม นักเทศน์^{๑๐}

ราชบัณฑิตยสถานได้ให้ความหมายของพระธรรมกถึกว่า พระธรรมกถึก หมายถึง เรียกผู้แสดงธรรมนักเทศน์พระนักเทศน์ว่า พระธรรมกถึก^{๑๑}

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, รศ.ดร. ได้ให้ความหมายของพระธรรมกถึกว่า พระธรรมกถึก หมายถึง ผู้แสดงธรรม นักเทศน์^{๑๒}

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถได้ให้ความหมายของพระธรรมกถึกว่า พระธรรมกถึก หมายถึง ภิคุษุประกอบในการกล่าวซึ่งธรรม^{๑๓}

พันธุรีประยุทธ์ หลงสมบุญได้ให้ความหมายของพระธรรมกถึกว่า พระธรรมกถึก หมายถึง บุคคลผู้กล่าวซึ่งธรรม นักเทศน์ ธรรมกถึก พระธรรมกถึก^{๑๔}

คำว่า พระธรรมกถึก หมายถึง การถ่ายทอดธรรมอันเป็นคำสั่งสอนทางศาสนาด้วยการแสดงชี้แจงให้ฟัง เป็นการเผยแผ่ศาสนาแบบหนึ่งที่ใช้กันมาแต่สมัย พุทธกาล การเทศน์ในสมัยพุทธกาลไม่มีพิธีการแต่อย่างใด เพียงผู้แสดงนั่งอยู่ในสถานที่สมควรและผู้ฟังมีลักษณะตั้งใจฟังก็สามารถแสดงได้ ในขณะที่การเทศนานั้น อาจมีลักษณะลีลาต่างกันไปบ้างตามแต่อุปนิสัยของแต่ละบุคคล สำหรับพระพุทเจ้าแล้วบางครั้งจะทรงใช้คาถาประพันธ์หรือร้อยแก้วธรรมดา

ในประเทศไทย การเทศน์โดยพระธรรมกถึกกลายเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีกรรมต่างๆ ของชาวไทยมาช้านาน เช่น วันขึ้นบ้านใหม่ วันแต่งงาน ไปจนถึงงานศพ และมีข้อปลีกย่อยในการประกอบพิธีกรรมมากมาย เช่น ต้องมีการอาราธนาศีลาอาราธนาธรรม การจุดเทียนส่องธรรม เป็น

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔๒.

^{๑๑} พจนานุกรมไทย ฉบับทันสมัยและสมบูรณ์, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๕๓), หน้า ๕๔๔.

^{๑๒} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และจำลอง สารพัตนิก, รศ.ดร., **พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับนักศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๙๑.

^{๑๓} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, **ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๗๘.

^{๑๔} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พันธุรี (ป. หลงสมบุญ), **พจนานุกรม มคอ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ปากน้ำภาษีเจริญ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๕๙.

ต้น พระสงฆ์ไทยแต่โบราณก็มีการดัดแปลงโดยเพิ่มทำนองให้น่าสนใจ เรียกว่า เทคนั้แหละ ปัจจุบัน อาจแบ่งการเทศน์พิธีกรรมของพระสงฆ์ในประเทศไทยตามจำนวนผู้เทศน์ได้เป็น เทคนั้เดี่ยว (เทศน์ รูปเดี่ยว) และเทศน์สองธรรมมาสน์ขึ้นไป (ปจฺฉา-วิสาขนา)

คำว่า การเทศน์ หมายถึง การยกหัวข้อธรรมขึ้นมาแสดงโดยพระธรรมกถึก เพื่อสั่งสอน ประชาชนให้รู้เข้าใจ จะได้ละความชั่ว ทำดี มีสรวรค์และนิพพานเป็นจุดหมายของชีวิต ^{๑๕} ซึ่งเป็น พิธีการในความรู้สึกส่วนใหญ่ของคนไทยมักจะเข้าใจว่าเป็นพิธีกรรมการสอนที่เป็นทางการ เน้นพิธี การ และมีรูปแบบตายตัวที่ผู้เทศน์ไม่สามารถใช้ลูกเล่นหรือใช้อุปกรณ์ เช่น ภาพหรือสื่อประสมมาใช้ เพื่อประกอบการเทศน์ได้ ทำให้ในปัจจุบันพระสงฆ์ได้มีปรับเปลี่ยนวิธีการเทศน์ด้วยวิธีอื่นๆ เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เช่น

- ๑) การเทศน์ในพิธีการโดยไม่ใช้สำนวนโบราณ
- ๒) การสอนธรรมะผ่านสื่อต่างๆ
- ๓) การแต่งหนังสือ
- ๔) การแต่งเพลงธรรมะ เป็นต้น

การเทศน์ของพระธรรมกถึกด้วยวิธีหลังจะสามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายมากกว่า เพราะ ส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ทำนองแบบเทศน์พิธีการ และอาจมีมุกสอดแทรกลงไปทำให้น่าสนใจมากขึ้น การ เทศน์ของพระธรรมกถึกว่าโดยทำนองมี ๒ แบบ คือ

๑) การเทศน์ธรรมวัตร คือเทศน์โดยในเสียงและทำนองเป็นปกติเหมือนอ่านหรือ พุทธธรรมดา ไม่ได้ออกเสียงและทำนองไพเราะด้วยการขับขาน มุ่งให้เข้าใจในเนื้อหาธรรมะเพื่อให้ นำไปปฏิบัติได้เป็นสำคัญ เรียกว่า เทคนั้ทำนองธรรมวัตร ก็ได้

๒) การเทศน์แหละ คือ การเทศน์โดยใช้เสียงและทำนองที่มุ่งความไพเราะเป็น สำคัญ เช่น เทคนั้มหาชาติ เทคนั้แหละ ซึ่งมีทั้งแหละในคือเรื่องในมหาชาติและแหละนอกคือเรื่องอื่นๆ ที่ นำมาเสริมโดยมุ่งความสุนทรีย์ เช่น แหละขมนก แหละขมดง แหละหญิงม่าย

ในประเทศไทย การเทศน์ของพระธรรมกถึกแบบพิธีการสันนิษฐานว่าได้รับธรรมเนียมมา จากลังกา ปราฎฐหลักฐานว่ามีการให้ความเคารพพระสงฆ์ผู้เทศนาด้วยการให้นั่งบนอาสนะสูงวิจิตรไว้ ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ (ด้านที่ ๓) ว่า ขตานหินตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับ เดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนบ่างแปดวัน ผูกปุครู เถรมหาเถรขึ้นนั่งเหนือขตานหินสุดธรรมแก่อุปาสกผูกท่วย จำศีล ฝึกใช้วันสุดธรรมขตานหินนี้ ชื่อนันังคศิลาบาตร สถาบกไว้นี้ จึงทั้งหลายเห็นคำอ่านศิลาจารึกพ่อ ขุนรามคำแหงมหาราช ด้านที่ ๓ ^{๑๖}

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การเทศนาธรรมบนอาสนะสูงใหญ่ของพระสงฆ์ได้มี มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ^{๑๗} โดยนิยมมีพิธีเทศนาในวันธรรมสวนะ ซึ่งประเพณีเทศนาธรรมก็ยังคงมีอยู่ตาม วัดต่างๆ จนในปัจจุบันนี้

^{๑๕} เสนาะ ผดุงฉัตร, วาทยาศาสตร์ ศิลปะเพื่อการพูด, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ-ราช วิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๔.

^{๑๖} จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๕.

^{๑๗} ศิลาจารึก, กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดสุโขทัย, ๕-๗-๕๒.

๒.๒ ประวัติและความเป็นมาของพระธรรมกถึก

ประวัติและความเป็นมาของ พระธรรมกถึก เป็นการกล่าวถึงประวัติและความเป็นมาของพระธรรมกถึก ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยจะได้นำเสนอไปตามลำดับดังต่อไปนี้

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ในกรุงสาวัตถี ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก ภิกษุเป็นธรรมกถึกด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นธรรมกถึก พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับขราและมรณะ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึกเป็นต้น^{๑๘} ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

๒ .๒.๑ พระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุในสมัยพุทธกาล

การศึกษาพระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุในสมัยพุทธกาล เป็นการกล่าวถึงพระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุในสมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

พระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุ คือ พระปุณณมันตานีบุตร^{๑๙} เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในหมู่บ้านพราหมณ์โทณวัตถุ อันไม่ห่างไกลจากกรุงกบิลพัสดุ์มากนัก เป็นหลานของพระอัญญาโกณฑัญญะ ท่านได้เข้ามาบวชในพุทธศาสนา โดยการชักนำของพระอัญญาโกณฑัญญะผู้เป็นลุง ในสมัยเมื่อพระพุทธองค์หลังจากทรงจำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน^{๒๐} พอออกพรรษาแล้วทรงส่งสาวกจำนวน ๖๐ รูป ออกประกาศพระศาสนา นับว่าเป็นพระธรรมทูตรุ่นแรก พระอัญญาโกณฑัญญะได้กลับไปที่บ้านของท่านแสดงธรรมโปรดญาติพี่น้อง ขณะนั้น ปุณณมันตานี บุตรหลานชายของท่านเกิดศรัทธาเลื่อมใสขอบวชในพุทธศาสนา เมื่อบวชแล้วไม่นานอุทสาห์บำเพ็ญเพียร เจริญวิปัสสนากรรมฐานได้บรรลุพระอรหัตผลเมื่อท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้ว มีปฏิปทาตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรม ๑๐ประการ คือ

- ๑) อัปปิณตา เรื่องความมกน้อย
- ๒) สันตุฏฐิตา เรื่องความสันโดษ
- ๓) ปวิเวกตา เรื่องความสงัด
- ๔) อสังสัคคตา เรื่องความไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ
- ๕) วิริยารัมภะ เรื่องความเพียร
- ๖) สีสิตา เรื่องศีล

^{๑๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖/๒๖.

^{๑๙} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๓.

^{๒๐} กลันทกนิวาปสถาน หมายถึง สถานที่สำหรับพระราชทานเหยื่อแก่กระแต ; ม.ม.อ. (ไทย) ๒/๒๕๒/๕๔-๕๕.

๗) สมาธิ เรื่องสมาธิ

๘) ปัญญา เรื่องปัญญา

๙) วิมุตติ เรื่องความหลุดพ้น

๑๐) วิมุตติญาณทัสนะ เรื่องความรู้ความเห็นที่หลุดพ้น^{๒๑}

คุณธรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภาววัตถุ ๑๐ ประการนี้กล่าวสั้นๆ ก็คือ มกน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ ปราศจากความเพียร บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสนะ พระปुณณมันตานีบุตรเถระจะสั่งสอนบริษัทบริวารของท่านด้วยคุณธรรม ๑๐ ประการนี้ จากท่านจนได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน ด้วยเหตุนี้ ภิกษุผู้เป็นศิษย์ของท่านไม่ว่าจะไปอยู่ที่ใด ๆ ก็พากันกล่าวยกย่องพรรณนาคุณของพระปุณณมันตานีบุตรเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของตน ให้ปรากฏแก่พุทธบริษัทในที่นั้นๆ เสมอ แม้พระสารีบุตรเถระ ได้ทราบข่าวคุณธรรมของท่านแล้ว ก็มีความปรารถนาจะได้สนทนาธรรมกับท่าน

พระผู้มีพระภาคเสด็จมายังเมืองสาวัตถี พระสารีบุตรกับพระปุณณมันตานีบุตร ได้มี โอกาสพบกับพระสารีบุตรได้สนทนาไต่ถามท่านเกี่ยวกับวิสุทธิ ๗ ประการ คือ

๑) ลีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล

๒) จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต

๓) ทิณณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิณณ

๔) กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

๕) มัคคามัคคญาณทัสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทาง หรือมีใช้ทาง

๖) ปฏิปายาณทัสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ

๗) ญาณทัสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสนะกล่าวคือมรรคญาณ^{๒๒}

พระปุณณมันตานีบุตรได้ถวายคำอธิบายว่า วิสุทธิ ๗ นี้ ย่อมเป็นปัจจัยอาศัยส่งต่อกันไป จนถึงพระนิพพาน ท่านเปรียบเหมือนรถ ๗ คัน ที่ส่งต่อกันไปโดยลำดับเมื่อการสนทนาไต่ถาม กันและกันจบลง พระเถระทั้งสองต่างก็กล่าวอนุโมทนาคุณภาวของกันและกัน และแยกกันกลับสู่ที่พัก ของตน

เรื่องของพระปุณณมันตานีบุตรกับมารยาทหรืออิริยาบถในการพูดลักษณะต่างๆ กับการ เผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่มีส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยท่านได้สั่งสอนบรรดาศิษย์ และพุทธบริษัทอื่นๆ ให้ดำรงอยู่ในคุณธรรมนั้นด้วย พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่ง เอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางผู้เป็นพระธรรมกถึก^{๒๓}

๒ .๒.๒ พระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

พระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุณีในสมัยพุทธกาล กล่าวถึงพระธรรมกถึกฝ่ายภิกษุณีในสมัย พุทธกาล โดยพระธรรมทินนาเถรี^{๒๔} เป็นมหาสาวิกาและเป็นบุคคลสำคัญในการช่วยกันเผยแผ่

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๒/๒๗๕.

^{๒๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๙.

^{๒๓} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๖/๒๖.

^{๒๔} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๕๓๘.

พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล นามเดิมชื่อว่า ธรรมทินนาเกิดในตระกูลเศรษฐี ในกรุงราชคฤห์ เมื่อเจริญวัยแล้วได้เป็นภริยาของวิสาขเศรษฐี ผู้ซึ่งเป็นพระสหายของพระเจ้าพิมพิสารแห่งกรุงราชคฤห์ นั้น วิสาขเศรษฐีได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้าฟังพระธรรมเทศนาจนบรรลุเป็นพระอนาคามี จึงมีความเบื่อหน่ายในทรัพย์สมบัติจึงจะยกให้นางธรรมทินนา นางจึงกล่าวว่า ดิฉันไม่ชอบรับเอาขยะหยากเยื่อ อันเปรียบเสมือนน้ำลายที่ท่านถ่มทิ้งแล้วมาโดนบนศีรษะของท่านได้โปรดอนุญาตให้ดิฉันบวช วิสาขเศรษฐี ได้ฟังคำของนางแล้วก็ดีใจจึงพาไปบวชในสำนักของอุปัชฌาย์ (ภิกษุณีสงฆ์) เพียง ๒-๓ วัน ก็ลาไปจำพรรษาอยู่ในอาวาส ใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่งบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหัตผล^{๒๕} พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย

ต่อมาพระนางธรรมทินนาเถรี คิดว่า กิจของเราบรรลุถึงความสิ้นสุดแล้ว เราควรกลับไปกรุงราชคฤห์ เพื่อหมู่ญาติได้อาศัยเราแล้วทำบุญกุศลให้กับตนเอง วิสาขอุบาสกทราบว่ นางกลับมา จึงไปหานางยังที่พัก มีความประสงค์ที่จะทราบว่า นางได้บรรลุคุณธรรมวิเศษอย่างใดหรือไม่ แต่มักคำถามตรง ๆ จึงเลี่ยงถามปัญหาว่าด้วยเรื่องเบญจขันธ์ พระนางธรรมทินนาเถรี ก็วิสัชนาอย่างคล่องแคล่วชัดเจนทุกประเด็นปัญหา วิสาขอุบาสกก็ทราบว่า พระนางธรรมทินนาเถรี มีฌานแก่กล้า จึงถามปัญหาในลำดับของพระอนาคามีที่ตนได้บรรลุแล้ว เมื่อพระเถรีวิสัชนาได้อีกจึงถามปัญหาในวิสัยพระอรหัตตมรรค พระเถรีทราบว่า อุบาสกมีวิสัยเพียงอนาคามีนั่นแต่ถามปัญหาเกินวิสัยของตน จึงกล่าวเตือนว่า วิสาขะ ท่านยังไม่อาจกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้ ถ้าท่านยังหวังที่จะก้าวหยั่งลงสู่ประตูพระนิพพานแล้ว ขอท่านจงไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลถามข้อความนั้น

เมื่อพระพุทธองค์ทรงพยากรณ์อย่างไร ก็จงจำไว้อย่างนั้น วิสาขอุบาสก ทำตามคำแนะนำของพระเถรี ไปเฝ้าพระบรมศาสดาแล้วกราบทูลเนื้อความตามนัยแห่งปุจฉาและวิสัชนาถวายให้ทรงสดับทุกประการ พระพุทธองค์ทรงยกย่องเป็นผู้เลิศทางแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคทรงสดับแล้วตรัสว่า ธรรมทินนาเถรีธิดาของเรานี้ ไม่มีต้นหาในชั้นทั้งหลาย ทั้งในอดีตปัจจุบัน และอนาคต เธอเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ถ้าวิสาขอุบาสก ถามข้อความนั้นกับเรา แม้เราเองก็จะพยากรณ์ เหมือนอย่างที ธรรมทินนาเถรีพยากรณ์แล้วนั้นทุกประการ ขอท่านจงจำเนื้อความนั้นไว้ ต่อมา เมื่อพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหาร เมื่อทรงสถาปนาบรรดาภิกษุณีในตำแหน่งต่าง ๆ ตามลำดับ ทรงพิจารณาความสามารถในการวิสัชนาปัญหาของพระนางธรรมทินนาเถรี ในครั้งนั้นเป็นเหตุ จึงทรงสถาปนาพระเถรีนี้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในฝ่ายผู้เป็นธรรมกถิ^{๒๖}

๒.๒.๓ ธรรมกถิกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสกในสมัยพุทธกาล

การศึกษาธรรมกถิกฝ่ายฆราวาส ที่เป็นอุบาสกในสมัยพุทธกาล เป็นการกล่าวถึงธรรมกถิกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสกในสมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

จิตตคหบดีผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสกทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถิก^{๒๗} ท่านเกิดในสกุลเศรษฐี ณ นครมัจฉิกาสัณณะ แคว้นมคธ เวลาเขาเกิด ฝนดอกไม้ ๕ สี

^{๒๕} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๔๓๙.

^{๒๖} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๙/๓๐.

^{๒๗} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑.

ตกลงประมาณแค่หัวเข้าหัวพระนคร ครั้นนั้นบิดามารดาของเขาคิดว่า เหตุที่เกิดขึ้นเสมือนหนึ่งจะเป็น การกำหนดชื่อบุตรของตน แม้ในวันเกิดหัวพระนครก็วิจิตรด้วยดอกไม้ ๕ สี จึงขนานนามเขาว่า จิตต कुमार ต่อมาเขาดำรงอยู่ในฆราวาสวิสัยเมื่อบิดาล่วงลับไป ก็ได้ตำแหน่งเศรษฐีในนครนั้น

สมัยหนึ่ง พระเถระชื่อว่ามหาหามะ ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนพระเถระปัญจวัคคีย์ ได้จาริกไป ถึงนครมัจฉิกาสัมปะจิตตคฤหบดีเมื่อได้พบท่านก็เลื่อมใสในอิริยาบถของท่าน จึงรับบาตรแล้วนิมนต์ มายังเรือน บูชาด้วยปิ่นทาบต เมื่อท่านฉันเสร็จแล้ว พระเถระเห็นอุปนิสัยของจิตตคฤหบดีนั้น เมื่อ แสดงธรรมจึงแสดงเฉพาะสหายตนวิงค์เท่านั้น ไม่ชวนัก จิตตคฤหบดีก็บรรลู่โสดาปัตติผล เพราะตน มีการพิจารณาเห็นสังขารอันทุกข์บีบคั้นแล้วในภพก่อนจากนั้นคฤหบดีก็นำไปยังสวนของตนที่ชื่อ อัมพาทกวัน ปราศรัยจะอุทิศสวนแห่งนั้นให้เป็นอาราม จึงได้กล่าวถวายสวนอัมพาทกวัน ให้เป็น อัมพาทกการาม เมื่อเวลาที่จิตตคฤหบดีได้ลี้ยงน้ำถวายพระอารามนั้น มหาปฐพีก็ได้หวั่นไหวเพื่อจะ บอกเหตุว่า “พระพุทธานุสสาตังมั่นแล้ว” จิตตคฤหบดีให้สร้างวิหารใหญ่ และที่อยู่ในอุทยานถวาย พระเถระ นิมนต์ให้ท่านอยู่รับปิ่นทาบตในเรือนตนเป็นนิตย์ พระอารามนั้นก็ให้เป็นอารามที่ท่าน เศรษฐีได้สร้างขึ้นเพื่อพวกริษผู้มาจากทิศทั้งปวงแล้ว โดยมีพระสุธรรมเถระได้เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ในมัจฉิกาสัมปะ

จิตตคฤหบดีชักชวนอเจลกัสสปผู้สหายให้เลื่อมใสพุทธศาสนาสมัยนั้นอเจลก (นักบวช เปลือย) ชื่ออเจลกัสสปผู้เคยเป็นสหายของจิตตคฤหบดีเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์ ได้ไปถึงราวป่ามัจฉิกาสัมปะ จิตตคฤหบดีได้สดับข่าวว่าอเจลกัสสปมาถึงจึงได้เข้าไปหาแล้วได้ปราศรัยกันพอสมควร ครั้นแล้วได้ ถามท่านอเจลกัสสป ถึงเรื่องบวชมานานเท่าไร และการบรรลู่ธรรม มีคุณวิเศษขั้นไหน จิตตคฤหบดีได้ สนทนาธรรมกับอเจลกัสสป ได้โน้มน้าวจิตใจของสหายผู้ให้เห็นแจ้งในธรรมของพระพุทธเจ้าให้มา นับถือยอมรับเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งครั้งนั้นจิตตคฤหบดีได้พา อเจลกัสสปเข้าไปหาภิกษุผู้เถระถึงที่ อยู่แล้ว ขอพระเถระทั้งหลายให้อเจลกัสสปผู้นี้บรรพชาอุปสมบท อเจลกัสสปได้บรรพชาอุปสมบทใน พระธรรมวินัยแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่ อยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจแน่วแน่ กระทำ ให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ นั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเองในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้วกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ท่านพระอเจลกัสสปได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในจำนวน พระอรหันต์ทั้งหลาย

ต่อมา จิตตคฤหบดีได้บรรลุนาคามีผล และเมื่อพระอัครสาวกทั้งสองสดับกถาพรรณนา คุณของจิตตคฤหบดีแล้ว ใครจะทำความสงเคราะห์แก่คฤหบดีนั้น จึงได้ไปสู่มัจฉิกาสัมปะนคร จิตต คฤหบดีทราบการมาของพระอัครสาวกทั้งสองนั้นจึงไปต้อนรับสันทางประมาณ กิ่งโยชน์ พา พระ อัครสาวกทั้งสองนั้นมาแล้ว นิมนต์ให้เข้าไปสู่วิหารของตน ทำอาคันตุกัตถแล้วอ้อนวอน พระธรรม เสนาบดี

พระสุธรรมเถระพสุทททศคฤหบดีว่า มานิมนต์เรากายหลัง จึงปฏิเสธ แม้อันคฤหบดี อ้อนวอนอยู่บ่อยๆ ก็ปฏิเสธอย่างนั้นในวันรุ่งขึ้นจิตตคฤหบดีได้จัดแจงทานใหญ่ไว้ในที่อยู่ของตน ใน เวลาใกล้รุ่งฝ่ายพระสุธรรมเถระก็คิดจะไปดูว่า พรุ้งนี้คฤหบดีจะจัดแจงสักการะ เพื่อพระอัครสาวกทั้ง สองไว้เช่นไร รุ่งขึ้นจึงได้ถือบาตรและจีวรไปสู่เรือนของคฤหบดีนั้นแต่เช้าตรู่ เมื่อไปถึงเรือนคฤหบดี แล้ว แม้อันคฤหบดีจะกล่าวนิมนต์ให้นั่งพระสุธรรมเถระนั้นก็ปฏิเสธเหมือนครั้งก่อน เราจักเที่ยว

บิณฑบาตแล้วก็เที่ยวตรวจดูสักการะที่คฤหบดีเตรียมไว้เพื่อพระอัศวราชทั้งสอง เมื่อเห็นแล้วก็ใคร่จะเสียดสีคฤหบดีโดยชาติ แม้อคฤหบดีจะห้ามถึง ๓ ครั้งแต่พระเถระก็มีฟัง หลีกไปสู่สำนักพระศาสดา กราบทูลคำที่จิตตคฤหบดี และตนกล่าวแล้ว ต่อมาท่านพระสุธรรมเถระได้ไปขอโทษ จิตตคฤหบดี และตั้งอยู่ในพระโอวาทที่พระศาสดาประทานแล้ว โดย ๒ - ๓ วันเท่านั้น ก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา^{๒๘}

จิตตคฤหบดีไปเฝ้าพระศาสดาฝ่ายอุบาสกคิดว่า “เรายังไม่ได้เฝ้าพระศาสดาเลย เมื่อบรรลุโสดาปัตติผลแล้ว ยังไม่ได้เฝ้าพระศาสดาเหมือนกัน เมื่อดำรงอยู่ในอนาคามีผล เราควรเฝ้าพระศาสดาโดยแท้” คฤหบดีนั้น ให้เทียมเกวียน ๕๐๐ เล่มเต็มด้วยวัตถุมีงา ข้าวสาร เนยใส น้ำอ้อย และเครื่องนุ่งห่มเป็นต้นแล้วให้บอกแก่หมู่ภิกษุว่า “พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายใด ประสงค์จะเฝ้าพระศาสดาพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายนั้นจงไป จักไม่ลำบากด้วยบิณฑบาตเห็นต้น ” ก็ให้แจ้งทั้งแก่หมู่ภิกษุณี ทั้งแก่พวกอุบาสกทั้งแก่พวกอุบาสิกา คือ

(๑) ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป

(๒) ภิกษุณีประมาณ ๕๐๐ รูป

(๓) อุบาสกประมาณ ๕๐๐ คน

(๔) อุบาสิกาประมาณ ๕๐๐ คน

ออกไปกับคฤหบดีนั้นเขาเตรียมแล้วโดยประการที่จะไม่มีความบกพร่องสักน้อยหนึ่ง ด้วยข้าวยาคุและภัตเป็นต้น ในหนทาง ๓๐ โยชน์ เพื่อชนสามพันคน คือเพื่อภิกษุเป็นต้นเหล่านั้นนั้น แล และเพื่อบริษัของตน

ฝ่ายพวกเทวดาทั้งหลาย เมื่อทราบความที่อุบาสกนั้นออกเดินทางไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ไปเนรมิตค่ายที่พักไว้ตามระยะทางทุกๆ โยชน์ (๑๖ กิโลเมตร) แล้วบำรุงชนเหล่านั้นด้วยอาหารวัตถุ มีข้าวยาคุ ของควรเคี้ยว ภัตและน้ำดื่มเป็นต้น อันเป็นทิพย์ ความบกพร่องด้วยวัตถุอะไรมิได้เกิดขึ้น แก่ใคร เทวดาทั้งหลายบำรุงอยู่อย่างนั้น เดินทางได้วันละโยชน์ๆ โดยเดือนหนึ่งก็ถึงกรุงสาวัตถี เกวียนทั้ง ๕๐๐ เล่ม ก็ยังเต็มบริบูรณ์เช่นเดิมนั้นแหละ คฤหบดีได้สละบรรณาการที่พวกเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนำมา ไปแล้ว

จิตตคฤหบดีนั้น อยู่ในสำนักพระศาสดาสันเดือนหนึ่งแล ได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ทั้งสิ้นมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ให้นั่งในวิหารนั้นแหละ ถวายทานใหญ่แล้วนิมนต์ภิกษุแม่ที่มาพร้อมกับตนให้อยู่ภายในอารามนั้นแหละบำรุงแล้ว ไม่ต้องหยาบอะไร ในเกวียนของตนแม้สักวันหนึ่ง ได้ทำกิจทุกอย่างด้วยบรรณาการที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนำมาเท่านั้น จิตตคฤหบดีนั้น ถวายบังคมพระศาสดาด้วยตั้งใจว่า จักถวายทานแด่พระองค์ ได้พักอยู่ในระหว่างทางเดือนหนึ่ง และในทีนี้เวลาเดือนหนึ่งของได้ล่วงไปแล้ว สิ่งของที่ตั้งใจจะนำมาถวายนั้นยังมิได้ต้องนำออกมาถวายทานเลย ด้วยว่าของอะไรๆ ที่ได้ถวายทานตลอดเวลาที่ผ่านมาเป็นสิ่งที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายนำมาทั้งนั้น แม้ถ้าจะอยู่ในที่นี้ไปอีกตลอดปีหนึ่ง ก็จักไม่ได้โอกาสเพื่อจะถวายไทยธรรมของพระองค์แก่ตน ประการจกนำของในเกวียนออกถวายเป็นทานแล้วกลับไป ขอพระองค์โปรดให้บอกที่สำหรับเก็บของนั้นแก่ตน

^{๒๘} วิ.จ. (ไทย) ๖/๓๔-๓๕/๖๖-๖๘.

จิตตคฤหบดีนั้นได้เป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในเรื่องการแสดงธรรม โดยมีเรื่องที่เป็นเค้ามูลที่แสดงให้เห็นว่าท่านเชี่ยวชาญในเรื่องนั้นอยู่หลายเรื่องเช่นท่านได้แสดงธรรมแก้ปัญหาที่เหล่าภิกษุที่อัมพาฏการามได้สงสัยในเรื่อง ธรรมเหล่านี้ คือสังโยชน์ก็ดี สังโยชนียธรรมก็ดี มีอรรถต่างกัน มีพยัญชนะต่างกันหรือว่ามีอรรถเหมือนกัน พยัญชนะเท่านั้นต่างกัน ซึ่งท่านก็ได้แสดงธรรมแก้ข้อสงสัยนั้นจนเป็นที่พอใจของพระสงฆ์ทั้งหลาย

จิตตคฤหบดีผู้ได้รับการแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสกทั้งหลายผู้เป็นธรรมกถึก^{๒๙}

๒.๒.๔ ธรรมกถึกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล

ธรรมกถึกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล กล่าวถึงธรรมกถึกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสิกาในสมัยพุทธกาล คือ นางขุชชุตตรา^{๓๐} เป็นหญิงรับใช้ในพระนางสามาวดี พระมเหสีพระเจ้าอุเทน เจ้าเมืองโกสัมพี เดิมนางมีชื่อว่า อุตตรา แต่เพราะนางเป็นหญิงพิการมีร่างกายค่อม ดังนั้นประชาชนจึงเรียกนางว่า ขุชชุตตราแปลว่า หญิงค่อม โดยปกติพระเจ้าอุเทนจะพระราชทานเงิน ๘ กหาปณะให้พระนางสามาวดีเพื่อจัดดอกไม้ทุกวัน เช้าวันนั้นนางขุชชุตตรา ผู้เป็นนางทาสี (คนรับใช้) ของพระนางสามาวดีได้ไปซื้อดอกไม้ที่ร้านของนายสมณะตามปกติ นายสมณะกล่าวกับนางว่า วันนี้เรายุ่งเหลือเกิน เพราะนิมนต์พระศาสดาเพื่อจะถวายภัตตาหาร เธออยู่ช่วยเลี้ยงพระและฟังธรรมก่อน แล้วจึงรับดอกไม้ไปได้ไหม นางรับคำว่าได้ นางขุชชุตตราช่วยนายสมณะถวายภัตตาหารแด่พระพุทธรูปและพระภิกษุสงฆ์เสร็จแล้ว พระศาสดาแสดงพระธรรมเทศนาเป็นเครื่องอนุโมทนา นางขุชชุตตราฟังธรรมจากพระศาสดา น้อมใจไปในธรรมฟังธรรมจากพระศาสดาจบ นางจึงได้บรรลुพระโสดาบัน^{๓๑} ในวันก่อนๆ นางขุชชุตตราได้รับเงินจากพระนางสามาวดีมาซื้อดอกไม้ ๘ กหาปณะ แต่ซื้อเพียง ๔ กหาปณะ ส่วนอีก ๔ กหาปณะนางเก็บเอาไว้ทำเช่นนี้ตลอดมา แต่วันนี้นางไม่มีจิตคิดอยากได้ทรัพย์ของคนอื่น เพราะเป็นอริยบุคคลเห็นสัจธรรมแล้วจึงซื้อดอกไม้ทั้ง ๘ กหาปณะทำให้ได้ดอกไม้เต็มกระเช้าและนำดอกไม้มนั้นไปให้พระนางสามาวดี

เมื่อพระนางสามาวดีเห็นดอกไม้มากกว่าทุกวันจึงตรัสถามนางว่า อุตตราวันก่อนๆ เจ้านำดอกไม้มาไม่มากเลยแต่วันนี้ทำไมดอกไม้มากกว่าเดิม พระราชาเพิ่มค่าดอกไม้เป็นสองเท่าหรือ นางจึงบอกเรื่องทั้งหมดที่นางประสบพบเจอในวันก่อนๆ และพูดต่อไปว่าวันนี้หม่อมฉันฟังธรรมจากพระศาสดากระทำให้แจ้งซึ่งอภิสัมมัตถมแล้วเห็นสัจธรรม เพราะเหตุนี้หม่อมฉัน จึงไม่หลอกลวงท่าน พระนางสามาวดีได้ฟังดังนั้น พระนางก็ไม่โกรธหรือลงโทษนาง แต่กลับบอกว่าเจ้า จงทำให้เราและบริวารอีก ๕๐๐ คน กระทำให้แจ้งซึ่งอภิสัมมัตถมด้วยเถิด นางจึงบอกว่า ถ้าอย่างนั้นหม่อมฉันจักแสดงธรรมแก่พวกท่าน ตามทำนองที่พระศาสดาตรัสแก่หม่อมฉัน แต่ว่าพวกท่านจงให้หม่อมฉันชำระร่างกายให้สะอาด จงจัดอาสนะสูงแก่หม่อมฉัน ส่วนพวกท่านจงนั่งบนอาสนะต่ำ พระนางสามาวดีและบริวารได้กระทำตามนั้น นางขุชชุตตราได้แสดงธรรม^{๓๒} แก่พระนางสามาวดีและบริวาร เมื่อจบธรรมเทศนา

^{๒๙} ๐.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๐/๓๑.

^{๓๐} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๗.

^{๓๑} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๘.

^{๓๒} ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๘.

พระนางสามาวดีและบริวารบรรลพพระโสดาบัน สตรีเหล่าเหล่านั้นให้นางชูชุตตราเลิกทำหน้าที่รับใช้ให้ตั้งอยู่ในฐานะอาจารย์^{๓๓} และกล่าวว่า ท่านไปฟังธรรมกถาจากพระศาสดาแล้วนำมาบอกแก่พวกเรา นางชูชุตตราได้กระทำอย่างนั้นตลอดมาจนเป็นผู้ทรงจำพระไตรปิฎก

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องนางชูชุตตราผู้เป็นคนใช้ว่า เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกาทั้งหลายในการแสดงธรรม (ธรรมกถิก)^{๓๔}

๒.๓ ความสำคัญของพระธรรมกถิก

การศึกษาความสำคัญของพระธรรมกถิก เป็นการกล่าวถึงความสำคัญของพระธรรม-กถิกตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

ในช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้าได้ส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูป ไปประกาศศาสนาด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป

(๑) เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก

(๒) เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก

(๓) เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์

พวกเธออย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีจิตใจน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม^{๓๕} ถือได้ว่า พระสาวก ๖๐ รูป เหล่านั้นเป็นพระธรรมกถิกหรือพระธรรมทูตรุ่นแรกของโลก ในการช่วยกัน ประกาศพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตราบเท่าทุกวันนี้

พระธรรมกถิก คือ ผู้ที่จะต้องไปกล่าวธรรม แสดงธรรม เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการนำธรรมของพระองค์ไปเผยแผ่แก่ประชาชน พระธรรมกถิกจึงต้องเป็นผู้ชาญฉลาด เข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ลักษณะการแสดงธรรม คือ การประกาศธรรม แสดงธรรม มีอยู่ด้วยกันหลายลักษณะที่พอจะรวบรวมได้มีอยู่ ๕ ลักษณะคือ

(๑) เทศนาธรรม คือ การเทศน์ มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑) เทศนาธรรมาสน์เดียว

คือ การเทศน์องค์เดียว สะดวกแก่การเตรียมตัว

เพราะพระธรรมกถิกสามารถจัดโครงเรื่อง กำหนดหัวข้อ กำหนดเรื่องไปเองได้ แล้วแต่งงานแล้วแต่กลุ่มผู้ฟัง

๒) เทศนา ๒ ธรรมาสน์

คือ การเทศน์ในลักษณะปจฺฉา (ถาม) วิสัณฯ (ตอบ)

ต้องอาศัยปฏิภาณมาก

^{๓๓} พ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๙.

^{๓๔} อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๐/๓๒.

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

๑. เทศน์ในงานมงคล เช่น ฉลองศาลาการเปรียญ ฉลองตำแหน่ง คล้าย
วันเกิดบวชนาค

๒. เทศน์งานอวมงคล เช่น เทศน์แจงทำบุญอุทิศส่วนกุศล เป็นการสื่อสาร
หลักธรรมไปสู่ประชาชนอย่างหนึ่ง^{๓๖}

การเทศนา ๒ ธรรมาสน์ต้องมีการเตรียมตัวมาก เพราะบางครั้ง พระธรรมกถึกที่มาเทศน์
ร่วมด้วยนั้น ไม่คุ้นเคยกันมาก่อน จึงเป็นการยากแก่การกำหนดแนวทางการถามตอบ

๓) การเทศน์ ๓ ธรรมาสน์ โดยมากจะเป็นการเทศน์แจง ต้องมีการเตรียมตัว
มาก ต้องมีการซักซ้อมมอบหมายงานกันก่อนว่า ใครรับหน้าที่ทำอะไร แต่ที่นิยมปฏิบัติกันมาตั้งแต่
โบราณกาล ก็คือ

๑. พระธรรมกถึกผู้มีอาวุโสสูงสุด รับตำแหน่ง “พระมหากัสสป” มีหน้าที่
ในการสอบถามไต่ถามข้อความตามปฏิภักทั้ง ๓

๒. พระธรรมกถึกผู้มีอาวุโสถัดมา รับตำแหน่ง “พระอุบาลี” มีหน้าที่ใน
การวิสันนาในเรื่องที่เกี่ยวกับพระวินัย

๓. พระธรรมกถึกผู้มีอาวุโสต่ำสุด รับตำแหน่ง “พระอานนท์” มีหน้าที่
ในการวิสันนาในเรื่องที่เกี่ยวกับพระสูตร และพระอภิธรรม

ตำแหน่งในการเทศนา ๓ ธรรมาสน์

๑) ผู้มีอาวุโสสูงสุด (พระมหากัสสป) ให้ศีล

๒) ผู้มีอาวุโสถัดมา (พระอุบาลี) บอกคักราช

๓) ผู้มีอาวุโสต่ำสุด (พระอานนท์) บอกอานิสสงส์ ดำเนินการเทศน์ และเป็นองค์

สมมติมอบหมายตำแหน่งหน้าที่

ข้อปฏิบัติก่อนการขึ้นแสดงธรรมบนธรรมาสน์

๑) เทศน์ที่บ้าน ไม่ต้องกราบพระพุทธรูป

๒) เทศน์ที่วัด ต้องกราบพระพุทธรูปก่อนขึ้นธรรมาสน์

๓) ถ้าเจ้าภาพต้องการกรวดน้ำ ต้อง ยถา.....สพพี.....ด้วย

^{๓๗}

(๒) ปาฐกถาธรรมมีลักษณะเป็นการยืนพูด ปาฐกถา ไม่มีพิธีตรองมากเหมือนการเทศน์
จะปาฐกถากี่คนก็ได้ ลักษณะการปาฐกถาต้องดูงาน ดูจุดประสงค์ของผู้มีมติว่าจะให้ปาฐกถา
ปรารภอะไร แต่ส่วนมากจะเป็นปาฐกถาหน้าศพ ก่อนนำการฌาปนกิจ การปาฐกถาหน้าศพ

๑) ต้องพูดเรื่องเกี่ยวกับชีวิต

๒) ใช้เวลาในการปาฐกถาประมาณ ๑๕ - ๒๐ นาที

(๓) อภิปรายธรรม เป็นการอธิบายธรรมเป็นหมู่คณะ ตั้งแต่ ๒ คน ขึ้นไป ไม่ต้องมี
พิธีตรองมากมายเหมือนกับการเทศน์ เพียงแต่ผู้เป็นประธานในการดำเนินการอภิปราย กล่าวแนะนำ
ผู้ร่วมอภิปรายก่อนเท่านั้นสิ่งควรระวังในการอภิปรายคือ

^{๓๖} แสง จันทรงาม, พุทธศาสนากับสังคมไทย , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย,
๒๕๑๑), หน้า ๑๔-๑๕.

^{๓๗} องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร. วิชาการเทศนา . (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การ
ศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕.

๑) อย่าให้เกิดความแตกแยกกับผู้ร่วมอภิปราย โดยเฉพาะในการอภิปรายร่วมกับ
คนต่างลัทธิ ต่างศาสนา ต้องหลีกเลี่ยงในการแสดงความคิดเห็น

๒) อภิปรายในลักษณะที่เป็นกลางๆ ไม่เข้าข้างใด

๓) ต้องรู้จักรับช่วง

(๔) การสนทนาธรรม ไม่มีพิธียุ่งยากเหมือนการเทศน์ การสนทนาธรรมนั้น มีทั้งคุณ มีทั้งโทษ ลักษณะของการสนทนาที่จะไม่ให้เกิดโทษก็คือ การพูดต้องมีที่มา มีที่ไป มีหลักฐานอ้างอิงได้ ไม่กล่าวลอยๆ

(๕) บรรยายธรรม เป็นการสอนธรรมชนิดหนึ่ง บรรยายตามหัวข้อที่เขากำหนดให้ ไม่มีพิธีเช่นกัน การสอนพระปริยัติธรรม ก็เป็นการบรรยายธรรมชนิดหนึ่ง กลุ่มเป้าหมายที่พระธรรมกถึกที่จะไปบรรยายซึ่งมีผู้ฟังซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายใหญ่ๆ หลายกลุ่มด้วยกัน คือ

๑) กลุ่มข้าราชการบริษัทห้างร้าน

๒) กลุ่มผู้ต้องขังในเรือนจำ

๓) กลุ่มเยาวชนนิสิตนักศึกษา

๔) กลุ่มประชาชนทั่วไปเป็นต้น

๓๘

การแสดงธรรมทั้ง ๕ ลักษณะ จะมีประโยชน์มากน้อยแค่ไหน เพียงไร ต้องขึ้นอยู่กับ โลกทัศน์ของพระธรรมกถึกด้วยว่า พระธรรมกถึกรูปนั้นๆ มีโลกทัศน์กว้างขวางแค่ไหน พระธรรมกถึกนั้นต้องเป็นผู้มีโลกทัศน์กว้าง มีความรู้รอบตัวมากกว่าในตำรา จึงจะเป็นผู้ที่ทันสมัย ทันเหตุการณ์ อย่างไรก็ตามบทบาทของนักเผยแผ่ก็คือ การชี้แนะแนวทาง

๓๙

๒.๔ คุณสมบัติของพระธรรมกถึก

คุณสมบัติของพระธรรมกถึก เป็นการกล่าวถึงคุณสมบัติของบุคคลผู้สอนธรรม จะต้องมีความรู้คุณสมบัติพิเศษในการสั่งสอนประชาชนทั้งหลาย เรียกว่า คุณสมบัติแห่งพระธรรมกถึก ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

(๑) คุณสมบัติแห่งธรรมกถึก คือ ภารกิจที่จะเผยแผ่คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือนักเทศก์จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ประการคือ

๑) แสดงธรรมไปโดยลำดับไม่ตัดลัดให้ขาดความ

๒) อรรถเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ

๓) ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ

๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่นคือว่าไม่ยกตนเสียดสีผู้อื่น

๔๐

^{๓๘} องค์การเผยแผ่วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร, วิชาการเทศนา, หน้า ๔๖.

^{๓๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : เพชรรุ่งการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

^{๔๐} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔.

(๒) พระธรรมกถึกผู้แสดงธรรมควรมุ่งให้ผู้ฟังได้รับอานิสงส์เช่นไรบ้าง ควรมุ่งให้ผู้ฟังได้รับอานิสงส์ ๕ อย่าง คือ

- ๑) ผู้ฟังยอมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- ๒) สิ่งใดที่เคยฟังแล้วแต่ไม่เข้าใจชัดยอมเข้าใจสิ่งนั้นชัด
- ๓) บรรเทาความสงสัยเสียได้
- ๔) ทำให้ความเห็นให้ถูกต้องได้
- ๕) จิตของผู้ฟังยอมผ่องใส

๔๑

(๓) คุณสมบัติของพระธรรมกถึกตามบทพุทธคุณ^{๔๑} พระพุทธเจ้าทรงได้รับการยกย่องว่าเป็น บรมครู ปรากฏในบทสวดพระพุทธานุว่า พระปุกกุสาติกกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุ พระสมณโคดมผู้ศากยบุตร เสด็จออกบวชจากศากยราชสกุลทรงผนวชแล้ว พระสมณโคดมผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีกิตติศัพท์อันงามฟังไปอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุดังนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น

- ๑) เป็นผู้ไกลจากกิเลส
- ๒) รู้เองโดยชอบ
- ๓) ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
- ๔) ดำเนินไปได้
- ๕) รู้แจ้งโลก
- ๖) เป็นสารถิผู้ฝึกบุรุษที่ควรฝึกอย่างหาคนอื่นยิ่งกว่ามิได้
- ๗) เป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- ๘) เป็นผู้ตื่นแล้ว
- ๙) เป็นผู้แจกธรรม

๔๓

ข้าพเจ้าบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น และพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นศาสดาของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น^{๔๔}

(๔) คุณสมบัติของพระธรรมกถึก (ผู้สอน) ตามหลักพุทธธรรม^{๔๕} ที่พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายมีเนื้อหาสาระสำคัญ ๒ ประการคือ

๑) บุคลิกภาพเป็นคุณสมบัติภายนอกของพระธรรมกถึก ได้แก่ ความสง่างาม วาจาสุภาพ มารยาทน่าเลื่อมใส ความเป็นผู้มีสมบัติผู้ดี และมีธรรม ๔ ประการคือ

๑. รูปร่างมาณิกา หมายถึง มีประมาณในรูป คือ มีความสง่างามของรูป

๓ ประการ คือ

๑. รูปร่างดี
๒. หน้าตาดี

^{๔๑} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๒/๓๔๔.

^{๔๒} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔๒.

^{๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๓/๔๐๒.

^{๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๔๓/๔๐๒.

^{๔๕} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, หน้า ๔๓.

๓. ผิวพรรณดี

๔๖

พระธรรมกถึก ควรมีความงามด้วยรูปร่างหน้าตา กิริยามารยาท ผิวพรรณสะอาดผ่องใส มีระเบียบร่างกายที่ดี มีอารมณ์ที่เบิกบานแจ่มใสใครได้พบเห็นก็จะเป็นมงคลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

๒. โสฬสปมาณิกา หมายถึง มีประมาณในเสียง มีความงามในการพูด ในคำพูด การบอกกล่าวด้วยน้ำเสียงที่ดีประเสริฐดุจเสียงแห่งพรหม ๘ ประการคือ

๑. แจ่มใส
๒. ชัดเจน
๓. นุ่มนวล
๔. ชวนฟัง
๕. กลมกล่อม
๖. ไม่พร่า
๗. ลึกซึ้ง

๘. กังวาน

๔๗

พระธรรมกถึกต้องบริหารวาจาให้มีความงามทั้ง ๘ ประการ ต้องรู้จักแต่งเสียงให้สวยงาม เหมาะกับความเป็นพระธรรมกถึกไม่ประกอบด้วยวจีทุจริตนั่นเอง

๓. ธัมมปมาณิกา หมายถึง มีประมาณในธรรม คือ พระธรรมกถึกต้องมีบุคลิกภาพทางสติปัญญา เป็นเรื่องของชาวปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยกระบวนการทางพันธุกรรม พระธรรมกถึกต้องพัฒนาตัวเองให้มีความสามารถ เฉลียวฉลาดเป็นนักปราชญ์ เปี่ยมด้วยสติปัญญา มีบุคลิกภาพทางสติปัญญาที่ดี ประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประการคือ

๑. เป็นธัมมัญญ คือ ผู้รู้จักเหตุ
๒. เป็นอัตถัญญ คือ ผู้รู้จักผล
๓. เป็นอัตตัญญ คือ ผู้รู้จักตน
๔. เป็นมัตตัญญ คือ ผู้รู้จักประมาณ
๕. เป็นกาลัญญ คือ ผู้รู้จักกาลเวลา
๖. เป็นปริสสัญญ คือ ผู้รู้จักชุมชน
๗. เป็นปุคคลัญญ คือ ผู้รู้จักบุคคล

๔๘

พระธรรมกถึกต้องมีสติปัญญา มีบุคลิกภาพทางสติปัญญาที่ดี คือประกอบด้วยสัปปุริสธรรม ๗ ประการซึ่งเป็นธรรมของคนดี ธรรมของสัตบุรุษ และธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ

๔. สุวิชาจรณสัมปันนา หมายถึง ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและความประพฤติดี คือพระธรรมกถึกต้องมีความประพฤติที่ดี ตามหลักธรรมของความเป็นพระธรรมกถึกที่ดี ต้องมีหลักธรรม ๓ ประการ คือ

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๕/๒๑๖.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

๑. สุริชาโน หมายถึง เป็นผู้มีความรู้ดี
 ๒. สุสาสนโน หมายถึง เป็นผู้สอนที่ดี
 ๓. สุปฏิปันโนหมายถึง เป็นผู้มีความประพฤติปฏิบัติดี^{๔๙}
 พระธรรมกถึกต้องมีความประพฤติที่ดี เป็นแบบอย่างที่ดีแก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป^{๕๐} ซึ่ง
 เป็นการสอนด้วยการปฏิบัติให้ดูเป็นแบบอย่างที่ดี สามารถที่จะนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม
 ชัดเจน

(๕) ในวาทีสูตร พระสูตรว่าด้วยนักพูด พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุ
 ทั้งหลาย นักพูด ๔ จำพวกนี้^{๕๐} คือ
 ๑) นักพูดที่จ้นด้านอรรถ แต่ไม่จ้นด้านพยัญชนะ
 ๒) นักพูดที่จ้นด้านพยัญชนะ แต่ไม่จ้นด้านอรรถ
 ๓) นักพูดที่จ้นทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ
 ๔) นักพูดที่ไม่จ้นทั้งด้านอรรถและด้านพยัญชนะ
 ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุ (นักพูด)ผู้ประกอบด้วยปฏิสัมภิทา ๔ ประการจะ
 พึงจ้นทั้งด้านอรรถหรือด้านพยัญชนะ^{๕๑}

๒.๕ หลักคำสอนเรื่องพระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

หลักคำสอนเรื่องพระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นการกล่าวถึงหลักคำ
 สอนเรื่องพระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ผู้วิจัยจะได้นำเสนอดังต่อไปนี้

(๑) ในธัมมกถิกสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ภิกษุนั้น
 นัง ฌ ที่สมควร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก
 ภิกษุเป็นธรรมกถึก ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ภิกษุ

๑) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควร
 เรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก^{๕๒}

๒) หากภิกษุ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป
 ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๓) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะ
 ดับ ไม่ถือมั่นรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๔) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อเวทนา ควร
 เรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

๕) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสัญญา
 ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

^{๔๙} คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธวิธีการสอน, หน้า ๔๔.

^{๕๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๙/๒๐๘.

^{๕๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๙/๒๐๘.

^{๕๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๕/๒๐๙.

๖) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสังขาร
ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

๗) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน
ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก^{๕๓}

๘) หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน
ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๙) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะ
ดับ ไม่ถือมั่นวิญญาน ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

(๒) ในทุติยัมมกถีกสูตร พระสูตรว่าด้วยพระธรรมกถึก สูตรที่ ๒ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุง
สาวัตถี ภิกษุรูปหนึ่งนั่ง ณ ที่สมควรได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า
ภิกษุเป็นธรรมกถึก ภิกษุเป็นธรรมกถึก

๑) ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นพระธรรมกถึก^{๕๔}

๒) ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๓) ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ภิกษุ

๑) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควร
เรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก

๒) หากภิกษุ เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควร
เรียกว่า ภิกษุ เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๓) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่ถือมั่นรูป ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๔) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่ถือมั่นเวทนา ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๕) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่ถือมั่นสัญญา ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๖) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ
ไม่ถือมั่นสังขาร ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๗) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน
ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก^{๕๕}

๘) หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน
ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๙) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะ
ดับ ไม่ถือมั่นวิญญาน ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

^{๕๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๑๕/๒๐๙.

^{๕๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๑๖/๒๑๐.

^{๕๕} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๑๖/๒๑๐.

(๓) ในอัมมกถิกสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมกถิก พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า
ภิกษุทั้งหลาย ธรรมกถิก ๔ จำพวกนี้^{๕๖} คือ

๑) ธรรมกถิกบางรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมน้อยและไม่มีประโยชน์ ทั้งหมผู้ฟัง
ก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถิกจำพวกนี้นับว่าเป็นธรรมกถิกสำหรับหมผู้ฟัง
ประเภทนี้

๒) ธรรมกถิกบางรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมน้อย แต่มีประโยชน์ และหมผู้ฟัง
ก็ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถิกจำพวกนี้ นับว่าเป็นธรรมกถิกสำหรับหมผู้ฟัง
ประเภทนี้

๓) ธรรมกถิกบางรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมมาก แต่ไม่มีประโยชน์ และหม
ผู้ฟังก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถิกจำพวกนี้ นับว่าเป็นธรรมกถิกสำหรับ
หมผู้ฟังประเภทนี้

๔) ธรรมกถิกบางรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมมากและมีประโยชน์ และหมผู้ฟังก็
ฉลาดในสิ่งที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถิกจำพวกนี้ นับว่าเป็นธรรมกถิกสำหรับหมผู้ฟัง
ประเภทนี้^{๕๗}

(๔) อัมมกถิกปุจฉาสูตร พระสูตรว่าด้วยการถามเรื่องพระธรรมกถิก สมัยหนึ่ง ภิกษุรูป
หนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้านั่ง ณ ที่สมควรได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ตรัส
ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก ภิกษุเป็นธรรมกถิก ด้วยเหตุเพียงเท่าไร ภิกษุจึงเป็นธรรมกถิก พระพุทธองค์
ตรัสตอบว่า ภิกษุทั้งหลาย

๑) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับจักขุ
ควรเรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก^{๕๘}

๒) หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับจักขุ
ควรเรียกว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๓) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะ
ดับ ไม่ถือนั่นจักขุ ควรเรียกว่าภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

๔) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับชีวหาควร
เรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก

๕) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับมโน ควร
เรียกว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก^{๕๙}

๖) หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับมโน
ควรเรียกว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๗) หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้น เพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะ
ดับไม่ถือนั่นมโน ควรเรียกว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน

^{๕๖} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๙/๒๐๗.

^{๕๗} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๔๐/๒๐๘.

^{๕๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๙๑.

^{๕๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๕/๑๙๒.

(๕) ในปฐมวาทปัพพชิตสูตร พระสูตรว่าด้วยภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ สูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการหาได้ยาก คือ

- ๑) ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่เป็นผู้ละเอียด หาได้ยาก
- ๒) ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาท^{๖๐} หาได้ยาก
- ๓) ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่เป็นพหูสูต หาได้ยาก
- ๔) ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่เป็นธรรมกถึก^{๖๑} หาได้ยาก
- ๕) ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่เป็นวินัยธ^{๖๒} หาได้ยาก

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้บวชเมื่อแก่ ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้หาได้ยาก^{๖๓}

(๖) ในปฐมสัทธาสูตร พระสูตรว่าด้วยศรัทธา สูตรที่ ๑ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย

๑) ภิกษุเป็นผู้มีศรัทธา แต่ไม่มีศีล เธอเชื่อว่าเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้ เธอพึงบำเพ็ญองค์นั้นให้บริบูรณ์ด้วยคิดว่า ทางที่ดี เราควรเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล เมื่อใด ภิกษุเป็นผู้มีศรัทธา มีศีลเมื่อนั้น เธอจึงเชื่อว่าเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้

๒) ภิกษุเป็นผู้มีศรัทธาและมีศีล แต่ไม่เป็นพหูสูต เธอเชื่อว่าเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้ เธอพึงบำเพ็ญองค์นั้นให้บริบูรณ์ด้วยคิดว่า ทางที่ดี เราควรเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล และเป็นพหูสูต เมื่อใด ภิกษุเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล และเป็นพหูสูตเมื่อนั้น เธอจึงเชื่อว่าเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้

๓) ภิกษุเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล และเป็นพหูสูต แต่ไม่เป็นธรรมกถึก^{๖๔} ฯลฯ เป็นธรรมกถึก แต่ไม่เข้าไปสู่บริษัท ฯลฯ เข้าไปสู่บริษัท แต่ไม่กล่าวกล่าวแสดงธรรมแก่บริษัท ฯลฯ กล่าวกล่าวแสดงธรรมแก่บริษัท แต่ไม่ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง^{๖๕} ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยยาก ได้โดยลำบาก ฯลฯ ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก แต่ไม่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธอเชื่อว่าเป็นผู้ไม่บริบูรณ์ด้วยองค์นั้นอย่างนี้

เธอพึงบำเพ็ญองค์นั้นให้บริบูรณ์ด้วยคิดว่า ทางที่ดีเราควรเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล เป็นพหูสูต เป็นธรรมกถึก เข้าไปสู่บริษัท กล่าวกล่าวแสดงธรรมแก่บริษัท เป็นผู้ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่ง

^{๖๐} มารยาท (อากัปพะ) ในที่นี้หมายถึงมารยาทของสมณะ; อง.ปญจก.อ. (ไทย) ๓/๕๙-๖๐/๔๕.

^{๖๑} ธรรมกถึก หมายถึง ผู้แสดงธรรม; อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๓๙/๓๔๕-๓๔๗.

^{๖๒} วินัยธ หมายถึง เป็นผู้ทรงจำพระวินัยปิฎก; อง.ฉก.อ. (ไทย) ๓/๕๑/๑๕๑.

^{๖๓} อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๙/๑๐๘.

^{๖๔} ธรรมกถึก หมายถึง ผู้แสดงธรรม หรือนักเทศน์ซึ่งจะต้องมีองค์ธรรม ๕ ประการ คือ (๑) แสดงธรรมไปตาม ลำดับ (๒) แสดงอ้างเหตุ (๓) แสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู (๔) ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม (๕) แสดงธรรม ไม่กระทบตนและผู้อื่น; อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

^{๖๕} มีในจิตยิ่ง (อภิเจตสิก) ในที่นี้หมายถึง อุปจารสมาธิ; ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๖๖/๑๙๕.

ซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนา ได้โดยไมยาก ได้โดยไมลำบาก และทำให้แจ้ง
เจโตวิมุตติปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน
เมื่อใด ภิกษุ

๑) มีศรัทธา

๒) มีศีล

๓) เป็นพหูสูต

๔) เป็นธรรมกถึก

๖๖

๕) เข้าไปสู่บริษัท

๖) แก่แล้วแสดงธรรมแก่บริษัท

๗) ได้มาน ๔ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความ
ปรารถนา ได้โดยไมยาก ได้โดยไมลำบาก

๘) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วย
ปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน

เมื่อนั้น เธอจึงเชื่อว่าเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยองค์นี้ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วย
ธรรม ๘ ประการนี้ เชื่อว่าเป็นผู้ก่อให้เกิดความเลื่อมใสได้รอบด้าน และเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยอาการ
ทั้งปวง^{๖๗}

(๗) ในวิสาขปัญจาลีปุตตเถรคาถา คือ ภาษิตของพระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระ
พระวิสาขปัญจาลีบุตรเถระเมื่อจะบอกลักษณะของพระธรรมกถึกแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า
พระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ คือ

๑) ไม่พึงยกตน

๒) ไม่ชมผู้อื่น

๓) ไม่พึงมองดูด้วยความเหยียดหยาม

๔) ไม่พึงกระทบกระทั้งท่านผู้ถึงฝั่งนิพพาน

๕) ไม่พึงกล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมชนไม่พึงชาน กล่าวแต่พอประมาณ มี
วัตรดีงาม^{๖๘}

พระธรรมกถึก^{๖๙} นั้นมักเห็นเนื้อความอันสุขุมและละเอียดยิ่งนัก มีปัญญาเฉลียวฉลาด
ประพจน์อ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ ปฏิบัติตามศีลของพระพุทธเจ้าเป็นนิจ พึงได้นิพพานไม่ยากเลย

(๘) ในอภิธรรมปิฎก บุคคลบัญญัติ จตุกกบุคคลบัญญัติ ในบทมาติกาว่า บุคคลผู้เป็น
ธรรมกถึก ๔ จำพวก คือ

๑) ธรรมกถึกบางคนในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมน้อยและไม่มีประโยชน์ ทั้งหมดผู้ฟัง
ก็ไม่ฉลาดในเรื่องที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ นับว่าเป็นธรรมกถึกสำหรับผู้ฟัง
เช่นนี้เหมือนกัน

^{๖๖} อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๗๑/๓๘๐.

^{๖๗} อัง.อุฎฺฐก. (ไทย) ๒๓/๗๑/๓๘๐.

^{๖๘} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๐๙/๓๗๐.

^{๖๙} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๑๐/๓๗๐.

๒) ธรรมกถึกบางคนในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมน้อยแต่มีประโยชน์และหมู่ผู้ฟังก็เป็นผู้ฉลาดในเรื่องที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ นับว่าเป็นธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังเช่นนี้เหมือนกัน

๓) ธรรมกถึกบางคนในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมมากแต่ไม่มีประโยชน์ และหมู่ผู้ฟังก็เป็นผู้ไม่ฉลาดในเรื่องที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ นับว่าเป็นธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังเช่นนี้เหมือนกัน

๔) ธรรมกถึกบางคนในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมมากและมีประโยชน์ และหมู่ผู้ฟังก็เป็นผู้ฉลาดในเรื่องที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถึกเช่นนี้ นับว่าเป็นธรรมกถึกสำหรับหมู่ผู้ฟังเช่นนี้เหมือนกัน^{๗๐}

๒.๖ พระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ

พระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ เป็นการกล่าวถึงพระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

(๑) ในคัมภีร์อรรถกถา

๑) ในคัมภีร์ทีฆนิกาย สีสักขัณธวรรคอรรถกถา ได้มีข้อความที่เกี่ยวกับการอธิบายเรื่องพระธรรมกถึกเช่น จริงอยู่ พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรม ย่อมทรงแสดงศีลในเบื้องต้น มรรค ในท่ามกลาง นิพพานมีความงามเป็นที่สุด ในที่สุดดังนี้ เพราะฉะนั้น พระธรรมกถึก รูปอื่น เมื่อจะกล่าวธรรม ย่อมกล่าวว่า

พระธรรมกถึก พึงแสดงศีล ในเบื้องต้น พึงเจริญมรรคในท่ามกลาง

และนิพพาน เป็นที่สุด นั้น เป็นการดำรงอยู่แห่งถ้อยคำ

๗๑

๒) ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกอรรถกถา ได้มีข้อความที่เกี่ยวกับการอธิบายเรื่องพระธรรมกถึกเช่น

๑. พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้มียุญญามากแม้ฉันท

๒. พระมหาโมคคัลลานเถระ เป็นผู้มียุทธิมากแม้ฉันท

๓ . พระมหากัสสปเถระ เป็นผู้ทรงอุดมคติแม้ฉันท

๔. พระอนุรุทธเถระ เป็นผู้มียักขอันเป็นทิพย์ แม้ฉันท

๕. พระอุบาลีเถระ เป็นผู้ทรงพระวินัยแม้ฉันท

๖. พระปัญณณมิตตานีบุตรเถระ เป็นพระธรรมกถึกแม้ฉันท

๗๒

๓) ในคัมภีร์ขุททกนิกาย เถรคาถาอรรถกถา ได้มีข้อความที่เกี่ยวกับการอธิบายเรื่องพระธรรมกถึกเช่น ได้ยินว่า ภิกษุหนึ่ง บวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่า ปทุมุตตระ

^{๗๐} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๕๖/๑๘๘.

^{๗๑} ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๑๙๐/๑๖๗.

^{๗๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๐๙/๒๙๑.

เป็นพระธรรมกถึก สรรเสริญ พระผู้มีพระภาคก่อน ด้วยคาถา ๔ บท ในเวลากล่าวธรรมแล้วจึง
กล่าวดรรชนีในภายหลัง^{๗๓}

(๒) ในคัมภีร์ฎีกา

๑) ในคัมภีร์ที่ขนิณาย สลักชั้นธรรม อภินวฎีกา ได้มีข้อความที่เกี่ยวกับการ
อธิบายเรื่องพระธรรมกถึกเช่น จริงอยู่ ภิกษุหนึ่ง เป็น พหุสุต เป็นพระธรรมกถึก ย่อมรู้
อันทรายิทธิธรรมที่กล่าวล่วงอาชญา ในอันทรายิทธิธรรม ๕ ประการ ด้วยสามารถ การกล่าวล่วงกรรม
กิเลส วิบาก อุปบาท และอาชญา^{๗๔}

๒) ในคัมภีร์กัณฐาวัตรณ-ปุราณ-อภินวฎีกา ได้มีข้อความที่เกี่ยวกับการอธิบาย
เรื่องพระธรรมกถึกเช่น ภิกษุชื่อว่า อริฏฐะ เป็นพหุสุต เป็นพระธรรมกถึก ย่อมรู้อันทรายิทธิธรรมที่
เหลือ แต่ว่า ย่อมไม่รู้ อันทรายิทธิธรรมคือการกล่าวล่วงบัญญัติ เพราะเป็นผู้ไม่ฉลาดในพระวินัย^{๗๕}

๒.๗ พระธรรมกถึกในทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

พระธรรมกถึก ในทัศนะ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาการ เป็นการกล่าวถึงพระ
ธรรมกถึกในทัศนะของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอพอสังเขปดังต่อไปนี้

(๑) พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้อธิบายความเกี่ยวกับเรื่องการเป็นพระธรรมกถึก
ไว้ว่าสิ่งที่พระธรรมกถึกควรทำความเข้าใจอย่างหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตาม
ประเภทวิชาอาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) วิชาประเภทชี้แจงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสอน
วิชาประเภทนี้ หลักสำคัญอยู่ที่ทำให้เกิดความเข้าใจในข้อเท็จจริง การสอนจึงมุ่งเพียงหาวิธีการให้
ผู้เรียนเข้าใจตามที่สอนให้เกิดพหุสัจจะจะเป็นส่วนใหญ่

๒) ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวข้องกับคุณค่าในทางความประพฤติ โดยเฉพาะ
วิชาศีลธรรม และวิชาจริยธรรมทั่วไป การสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้
เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย

สำหรับวิชาประเภทนี้ ผลสำเร็จอย่างหลังเป็นสิ่งสำคัญมาก และมักทำได้ยากกว่า
ผลสำเร็จอย่างแรก เพราะต้องการคุณสมบัติขององค์ประกอบในการสอนทุกส่วน นับตั้งแต่คุณสมบัติ
ส่วนตัวของผู้สอนไปทีเดียว ยิ่งในงานประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่จะให้คนจำนวนมากยอมรับด้วย
แล้วก็ยิ่งเป็นเรื่องสำคัญมาก ฉะนั้น การพิจารณาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของ
พระพุทธเจ้า จึงเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติของผู้สอนเป็นต้น^{๗๖}

^{๗๓} พ.เถร.อ. (ไทย) ๑/๒๕/๑๓๘.

^{๗๔} โส หิ พหุสุตโต ฆมมกโก กมมกิลลสวปากอุปวาทอาณาวีตักกม-วเสน ปณจวิเธสุ อนตรายิเกสุ
อาณาวีตักกมนตรายิกิ ขานาติ. ที.สี.ฎีกา. (บาลี) ๑/๑๔๑.

^{๗๕} อริฏฐโธ ภิกขุ พหุสุตโต ฆมมกโก เสสนตรายิเก ขานาติ, วินเย ปน อโก วิทตทา ปณณตติวิ
ตักกมนตรายิเก น ขานาติ. กงขา.อภินวฎีกา. (บาลี) ๔๓๕.

^{๗๖} พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า , (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ
พุทธธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๖-๒๖.

(๑) พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒโฒภิกขุ) กล่าวว่า ^{๗๗} พระธรรมกถึก คือ พระธรรมทูตที่จะออกไปปฏิบัติหน้าที่นั้นต้องถือหลักธรรมกถึก ๕ ประการ คือ

๑) รูปสมบัติ คำว่า รูปสมบัติ ในที่นี้ มิได้หมายความว่า พระธรรมกถึกนั้น จะต้องรูปหล่อแต่ หมายถึงว่า บุคลิกลักษณะของพระธรรมกถึกนั้นเป็นสิ่งสำคัญ

๑. คำว่า บุคลิก ในที่นี้ หมายถึง อากัปภิกิริยาในส่วนของกายวิญญูติ คือการเคลื่อนไหว ไม่ยกมือไปมาในขณะที่แสดงธรรม ธรรมกถึกต้องมีอากัปภิกิริยาที่สำรวมระวัง เช่น การนั่งห่ม หรืออากัปภิกิริยาในการขึ้นธรรมาสน์ต้องเรียบร้อยดังนั้น

๒. คำว่า รูปสมบัติ ก็คือ อากัปภิกิริยามารยาทนั่นเอง เราจะมี รูปร่างลักษณะอย่างไรมิได้สำคัญ เพราะคนเขามาฟังธรรมะ และการพูดธรรมะนั้น ไม่ใช่การร้อง เพลง หรือไม่ใช่การแสดง ซึ่งต้องอาศัยรูปร่างหน้าตา แต่การแสดงธรรมนั้นเขาสนใจเนื้อหาของธรรม

๓. คำว่า รูปสมบัติ คือ กิริยามารยาท บุคลิกลักษณะ เป็นของ เฉพาะตัวของแต่ละท่าน ซึ่งเราไม่ต้องไปเลียนแบบ

๒) สัททสมบัติ คือ จะต้องพูดให้เสียงดังชัดเจน และสม่ำเสมออย่างธรรมชาติ เหมือนอย่างที่เขาบอกว่า นักพูดนั้นจะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ คือ

๑. ปากไว หมายถึง พูดไปได้เรื่อยไม่ติดขัด

๒. ใจกล้า หมายถึงว่า ไม่ประหม่า

๓. หน้าด้าน หมายถึง การกล่าวธรรมนั้น จะต้องกล่าวด้วยความ สนิทใจ

สัททสมบัตินี้ คือ เสียงในการแสดงธรรม ส่วนใดควรเน้น ส่วนใดควรแผ่วเบา และที่สำคัญคือเรื่อง ทิฆะ รัสสะ จังหวะในการพูด โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาไทยนี้ต้องให้ชัด

๓) รสสมบัติ หมายถึงว่า พระธรรมกถึกนั้น จะต้องแสดงธรรมให้มีรสชาติ ในอันที่จะทำให้ผู้ฟังรู้สึกเอิบอิ่ม มีปิติเกิดศรัทธาปราทะเลื่อมในรสสมบัตินี้ มีลักษณะเหมือนแม่ครัวพ่อครัวปรุงอาหาร ธรรมข้อเดียวกัน บางองค์พูดทำให้ผู้ฟังรู้สึกอร่อย มีรสชาติ แต่อีกองค์หนึ่งพูดรู้สึกว่ามัน ซืด เหมือนการปรุงอาหาร อาหารอย่างเดียวกัน ถ้าพ่อครัวหรือแม่ครัวปรุงเก่ง รสของอาหารก็ดี ถ้าปรุงไม่เก่ง รสของอาหารก็ไม่อร่อยธรรมก็เหมือนอาหาร ธรรมกถึกคือผู้ปรุงอาหาร

๔) ธรรมสมบัติ คือ พระธรรมกถึกต้องมีศีลาจารวัตรงดงาม และมีน้ำใจเสียสละ ต้องไม่แสดงธรรมเพราะลาภสักการะ ต้องแสดงธรรมด้วยมุ่งประโยชน์ของผู้ฟัง มีเมตตา คือ ความรักปรารถนาให้ผู้ฟังมีความสุข มีกรุณาหวังปลดปล่อยทุกข์ให้กับผู้ฟัง คือ

๑. ให้ผู้ฟังนั้นพ้นทุกข์นอกเหนือจากคุณธรรมเหล่านี้แล้ว พระธรรมกถึกต้องรอบรู้ในเรื่องของปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธรอบรู้ในปริยัตินั้น

๒. ต้องแตกฉานในพระไตรปิฎกปฏิบัติ นั้น คือ ต้องผ่านการฝึกฝนทั้งในด้านสมณะ ทั้งในด้านวิปัสสนาปฏิเวธนั้น พระธรรมกถึกอาจจะไม่ใช่ผู้บรรลุธรรมผลนิพพาน แต่พระธรรมกถึกนั้นจะต้องรู้คุณค่าของปฏิเวธธรรม

^{๗๗} พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒโฒภิกขุ), วิชาพระธรรมกถึก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐-๓๐.

๓. พระธรรมกถึกที่มีธรรมสมบัตินั้น จะพูดเรื่องไม่ซ้ำกัน แต่ถ้าไม่ใช่พระธรรมกถึก โดยสักแต่ว่าเป็นนักพูดเฉยๆ ลองให้พูดในที่เดียวกันสัก ๑๐ ครั้ง ก็จะมีเรื่องพูดเพราะอะไร เพราะมีความรู้น้อย คือมีธรรมสมบัติน้อย

๔. ธรรมสมบัติ หมายถึง ความรอบรู้ธรรมอย่างกว้างขวาง ไม่ใช่รู้แคบๆ เพียงเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และต้องรู้ปฏิบัติด้วย เพราะพระธรรมกถึกนี้จะต้องเจอปัญหาอย่างหนึ่งคือคำถาม เพราะผู้ฟังบางคนมีความรู้ เมื่อเขาถามปัญหาแล้ว เราตอบไม่ได้ แย่เลย ขาดความเชื่อถือไปเลย ท่านจึงระบุไว้ว่าพระธรรมกถึกที่ดีนั้น ต้องแตกฉานในปริยัติ

๕) วาทสมบัติ^{๗๔} คือ วาทศิลป์ มีคารมคมคายในการพูดธรรม หรือในการปาฐกถา ถ้าพระธรรมกถึกรูปใดมีวาทสมบัติดี คนฟังก็เพลิดเพลินติดใจ ฟังแล้วไม่เบื่อจนแล้วก็จะอยากฟังอีก

วาทสมบัตินี้ เราจะสร้างขึ้นได้อย่างไร จะสร้างขึ้นได้ ต้องอาศัยพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือ ความเป็นพหูสูตร ต้องทำตนเป็นนักอ่านที่ดี เป็นนักฟังที่ดี วาทสมบัติจึงเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะเป็นเรื่องคารมคมคายที่จะจูงใจคนให้เลื่อมใสศรัทธาสนใจในธรรมนั้น พระธรรมกถึกจะต้องฝึกฝนให้เกิดขึ้นผู้ที่จะเป็นพระธรรมกถึก หรือพระธรรมทูต จะต้องมีสมบัติ ๕ ประการนี้ไว้ในตน ถ้าเรามีองค์คุณทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ในตนแล้ว ก็จะทำให้การเผยแผ่ธรรมนั้นมีผล การเผยแผ่ศาสนาจะมีผลดียิ่งๆ ขึ้นไป ในสัททสมบัติที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นนั้น เป็นสิ่งสำคัญที่พระธรรมทูตจะต้องระวังและฝึกฝนให้เกิดขึ้น

อีกประการหนึ่ง พระธรรมกถึกที่ดีนั้น ต้องรู้ภาษาให้มาก โดยเฉพาะภาษาท้องถิ่น พระธรรมกถึกรูปใดรู้ภาษาท้องถิ่นมาก พระธรรมกถึกรูปนั้นได้เปรียบ เพราะการพูดภาษาท้องถิ่นได้ ทำให้รู้สึกเป็นกันเอง ยิ่งถ้าเป็นพระธรรมกถึกที่เป็นพระธรรมทูตสายต่างประเทศด้วยแล้ว ภาษาสำคัญมาก องค์ประกอบของพระธรรมกถึกที่ดี คือ

๑) ต้องรู้เหตุการณ์ อันหมายถึงเหตุการณ์ของโลก และความเปลี่ยนแปลงของสังคม ถ้าแสดงธรรมไม่เหมาะสมกับเหตุการณ์แล้ว คนฟังไม่สนใจเหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา

๒) การรู้คติ หมายความว่า ธรรมกถึกต้องมีจุดมุ่งหมายในการแสดงธรรม เช่น ในสังคมที่เราไปพูดนั้น เราต้องการให้เขาทำอะไร ต้องการพูดเรื่องอะไร แล้วจบลงให้ได้ด้วยเรื่องนั้น ขมวดให้เขาเข้าใจ คือ ส่งคนฟังให้ถึงจุดหมาย เพราะการพูด คือ การจูงคนให้เดินตามทางที่เราพูด คนตาดีจูงคนตาบอดก็ไปได้

พระธรรมกถึกจึงเปรียบเหมือนคนตาดีหรือเราจะไปเทศน์ในงานใดงานหนึ่ง เราก็ต้องอธิบายให้เหมาะกับงานนั้น เช่น เทศน์ในงานศพ จะพูดถึงเรื่องอะไร และผู้ฟังตกอยู่ในภาวะอย่างไร ควรสรรหาธรรมะที่เหมาะสมไปเทศน์ เพื่อที่เราจะได้คลี่คลายความทุกข์ที่เขาได้รับนั้นให้หมดไป

(๓) แสง จันทรงาม ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระธรรมกถึกผู้เป็นนักเผยแผ่ที่พึงประสงค์ดังนี้

๑) มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต

^{๗๔} พระเทพกิตติปัญญาคูณ (กิตติวุฒโฒภิกขุ), วิชาพระธรรมกถึก, หน้า ๒๐-๓๐.

- ๒) ไม่ถือตัวหยิ่งโส
 ๓) มีความอดทน ใจเย็น
 ๔) มีความยุติธรรม ไม่เห็นแก่หน้า
 ๕) มีความรอบคอบ
 ๖) มีความประพฤติน่าเคารพบูชา^{๗๙}

(๔) เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวถึงพระธรรมกถึกกล่าวโดยสรุปว่า การสอนคนแม้ในเรื่องเดียวกัน ก็ต้องมีรูปแบบในการสอนหลายๆ แบบ จึงจะประสบความสำเร็จตามต้องการ เพราะคนฟังมีหลายประเภท ต่างจิตต่างความคิด สนใจเรื่องที่ตนพอใจ พระพุทธองค์เองเมื่อสอน ก็ทรงนำเอาการสอนแบบต่างๆ มาสอนตามความเหมาะสมแบบการสอนเหล่านั้น คือ

๑) แบบสากัจฉา หรือสนทนา เป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยที่สุด เพราะผู้ฟังได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็น ทำให้การเรียนการสอนมีความสนุกสนาน ไม่รู้สีกว่าตนกำลังเรียน หรือกำลังถูกสอนแต่กำลังรู้สึกว่ตนกำลังสนทนาปราศรัยกับพระพุทธเจ้าอย่างสนุกสนาน ในการสนทนานั้น พระองค์ทรงทำหน้าที่นำสนทนา คือ ทำหน้าที่ในการโยนคำถามให้ขบคิดแล้วตอนเข้าจุดสรุปอันเป็นประเด็นที่ต้องการ เช่น ทรงสนทนากับพระโสมโกฬิวิสะ ผู้บำเพ็ญเพียรอย่างหนักในป่าสัปดาห์เจ็ดจนจนเท้าแตกทั้งสองข้าง แต่ก็ไม่บรรลุผลที่ต้องการ จึงคิดจะลาสิกขาไปเป็นผู้ครองเรือน พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า โสมะ เธอเกิดความคิดเช่นนั้นจริงหรือ พระโสมะกราบทูลว่าถูกแล้ว พระเจ้าข้า พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า เธอคิดอย่างไรเวลาสายพิษของเธอดังเกินไป หย่อนเกินไป เสียงสายพิษของเธอไพเราะกระนั้นหรือ พระโสมะทูลว่า หามิได้ พระเจ้าข้า พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า แต่คราวใดสายพิษของเธอไม่ดังเกินไป ไม่หย่อนเกินไป ตั้งอยู่ในระดับพอดี เสียงพิษของเธอไพเราะเหมาะจะใช้ได้ใช้ใหม่ พระโสมะกราบทูลว่า ถูกแล้ว พระเจ้าข้า^{๘๐} เป็นต้น

วิธีการสนทนานี้ พระพุทธองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กัน ดังทรงยกย่องว่า การสนทนาธรรมตามอุดมกาลเป็นมงคล^{๘๑} และจะมีศัลลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทุกบ้ายเมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในเรื่อง พระองค์ก็จะเสด็จมาเองเป็นต้น^{๘๒}

๒.๘ สรุป

สรุปความว่า คุณสมบัติของพระธรรมกถึกในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวถึงความหมายของพระธรรมกถึกว่า ผู้กล่าวสอนธรรม ผู้แสดงธรรม นักเทศน์ คำว่า การเทศน์ หมายถึงการยกหัวข้อธรรมขึ้นมาแสดงโดยพระธรรมกถึก เพื่อสั่งสอนประชาชนให้รู้เข้าใจ จะได้ละความชั่ว ทำดี มีสวรรค์และนิพพานเป็นจุดหมายของชีวิต ประวัติและความเป็นมาของ พระธรรมกถึก ดังพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับขรา

^{๗๙} แสง จันทรงาม, *วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า*, (กรุงเทพมหานคร : กมลการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๔-๓๐.

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๓/๗.

^{๘๑} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๘.

^{๘๒} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, *พุทธ วิธีการสอนจากพระไตรปิฎก*, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งเพชรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๕.

และมรณะ ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถึก พระธรรมกถึกฝ่าย ภิกษุ คือ พระปุนณมนันตานีบุตร ท่านเป็นนักเทศน์ที่มีส่วนสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์จึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ในทางผู้เป็นพระธรรมกถึก ฝ่ายภิกษุณีเช่น พระธรรมทินนาเถรี ส่วนพระธรรมกถึกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสกในสมัยพุทธกาล คือจิตตคฤหบดี ท่านเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในเรื่องการแสดงธรรม ได้รับการแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสกทั้งหลาย ผู้เป็นธรรมกถึก และพระธรรมกถึกฝ่ายฆราวาสที่เป็นอุบาสกาคือ นางชุชชุตตรา

ความสำคัญของพระธรรมกถึก คือ ผู้ที่จะต้องไปกล่าวธรรม แสดงธรรม เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าในการนำธรรมของพระองค์ไปเผยแผ่แก่ประชาชน พระธรรมกถึกจึงต้องเป็น ผู้ชาญฉลาด เข้าใจในหลักธรรมอย่างแจ่มแจ้ง ลักษณะการแสดงธรรม คือ การประกาศธรรม แสดงธรรม มีอยู่ด้วยกันหลายลักษณะที่พอจะรวบรวมได้มีอยู่ ๕ ลักษณะคือ (๑) เทศนาธรรม (๒) ปาฐกถาธรรม (๓) อภิปรายธรรม (๔) การสนทนาธรรม (๕) บรรยายธรรม การแสดงธรรมทั้ง ๕ ลักษณะ จะมีประโยชน์มากน้อยแค่ไหน เพียงไร ต้องขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ของพระธรรมกถึกด้วยว่า พระธรรมกถึกองค์นั้นๆ มีโลกทัศน์กว้างขวางแค่ไหน พระธรรมกถึกนั้นต้องเป็นผู้มีโลกทัศน์กว้าง มีความรู้รอบตัวมากกว่าในตำรา จึงจะเป็นผู้ที่ทันสมัย ทันเหตุการณ์ คุณสมบัติแห่งธรรมกถึก คือ ภิกษุที่จะเผยแผ่คำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือนักเทศก์จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ ประการคือ (๑) แสดงธรรมไปโดยลำดับไม่ตัดลัดให้ขาดความ (๒) อ้างเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ (๓) ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง (๔) ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ (๕) ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่นคือว่าไม่ยกตนเสียดสีผู้อื่น

หลักคำสอนเรื่องพระธรรมกถึกที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกเช่น ในธัมมกถิกสูตรดังที่พุทธองค์ตรัสว่า ธรรมกถึกบางรูปในธรรมวินัยนี้กล่าวธรรมน้อยและไม่มีประโยชน์ ทั้งหมู่ผู้ฟังก็ไม่ฉลาดในสิ่งที่มิประโยชน์และไม่มีประโยชน์ ธรรมกถึกจำพวกนี้นั้นว่าเป็นธรรมกถึกและ ในวิชาปัญจาลิปุตเถรคาถากล่าวว่า พระธรรมกถึกประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้ คือ (๑) ไม่พึงยกตน (๒) ไม่ข่มผู้อื่น (๓) ไม่พึงมองดูด้วยความเหยียดหยาม (๔) ไม่พึงกระทบกระทั่งท่านผู้ถึงฝั่งนิพพาน (๕) ไม่พึงกล่าวคุณความดีของตนในที่ชุมนุมไม่ฟังชาน ส่วนการอธิบายความเรื่อง พระธรรมกถึกของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเช่น พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต) ได้อธิบายความเกี่ยวกับเรื่องการเป็นพระธรรมกถึกไว้ว่า สิ่งที่พระธรรมกถึกควรทำความเข้าใจอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะงานสอนซึ่งแตกต่างกันตามประเภทวิชาอาจแยกได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) วิชาประเภทชี้แจงข้อเท็จจริง เช่น ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น (๒) ส่วนวิชาอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวกับคุณค่าในทางความประพฤติ โดยเฉพาะวิชาศีลธรรม และวิชาจริยธรรมทั่วไป การสอนที่จะได้ผลดี นอกจากให้เกิดความเข้าใจแล้ว จะต้องให้เกิดความรู้สึกมองเห็นคุณค่าความสำคัญ จนมีความเลื่อมใสศรัทธาที่จะนำไปประพฤติปฏิบัติด้วย ฉะนั้น การพิจารณาเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าจึงเริ่มตั้งแต่คุณสมบัติของผู้สอนเป็นต้น